

Данута БЛАВИЧ

ПІДКОРЕННЯ НЕАПОЛЯ. С. КРУШЕЛЬНИЦЬКА В "АЇДИ" ДЖ. ВЕРДІ

Сто п'ятдесят років тому відбулася прем'єра опери "Аїда" – одного з найяскравіших і найбільш видо-вищних творінь видатного італійського композитора Джузеппе Верді. Як відомо, опера була замовлена композитору Каїрським оперним театром на ознаменування відкриття Суецького каналу. Прем'єра відбулася 24 грудня 1871 р. Це був тріумф і композитора, і його твору, що стало початком довгого й щасливого сценічного життя опери аж до наших днів.

Сюжет твору побудований на автентичному локальному, єгипетському матеріалі – сценарій написав видатний французький єгиптолог Франсуа Огюст Фердинан Марієтг, перший директор Інституту старожитностей Єгипту, ініціатор заснування Каїрського єгипетського музею. Проте опера охоплює також і загальнолюдські ідеї – протест проти поневолення, конфлікт між обов'язком і почуттям, нестримне прагнення до щастя. Драматургія побудована на зіставленні двох планів – монументальних масових хорових сцен, що створюють загальне історичне тло, і камерних номерів, в яких і розгортаються колізії сюжету.

Образ Аїди – центральний в опері. Вже від самого початку в ньому закладена певна амбівалентність, яка і стає рушійною силою в розвитку сценічної дії, адже за сюжетом рабиня Аїда насправді є ефіопською царівною. Покохавши ворога, вона вступає у протиріччя між інтересами свого народу й власними почуттями. Це породжує постійні психологічні конфлікти в її стосунках з іншими героями опери – батьком, коханим, суперницею. Усі чотири дії Аїда постійно перебуває у центрі подій. Це є великим фізичним і психологічним навантаженням для виконавиці головної ролі, але одночасно й чудова можливість для співачки продемонструвати свій вокальний талант і драматичну гру.

Опера "Аїда" займає особливе місце в творчій біографії Соломії Крушельницької. З перших виступів співачки на оперній сцені вона утвердилася в її репертуарі і залишалася упродовж усієї кар'єри. Саме в ній втілювалися новаторські пошуки й здобутки артистки.

Цією оперою Соломія Крушельницька захопилася ще під час навчання в Мілані. В листі до Михайла Павлика від 10 березня 1894 р. вона писала: "Тішуся дуже, що любите "Аїду", я ж в ній так замилювана, що часом за плачем перестаю співати. Мені се дивно,

Соломія Крушельницька в ролі Аїди.

тим більше, що я холодного темпераменту і нерви мої сильні, як посторонки..."

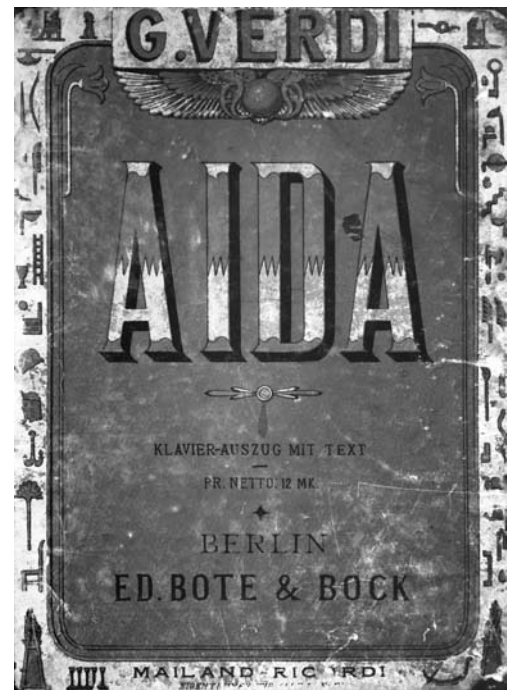
Вперше Крушельницька виступає в ролі Аїди у Львові 1894 р. Це був складний період у творчій біографії співачки: зміна теситури голосу, опанування італійської вокальної школи, посилена робота над репертуаром вимагали великих зусиль. Окрім того, перші виступи артистки у Львові прохолодно зустріли і її вчителі, й музична критика. Несприятливою була й загальна атмосфера в трупі Театру Скарбка з традиційними кулуарними інтригами.

Співачка з дня на день чекала, що дирекція театру розірве з нею контракт. Проте успіх Крушельницької в "Аїді" був такий великий, що переломив ситуацію. У її листі до М. Павлика від 10 червня 1894 р. читаємо: "...по другім моім виступі в "Аїді" зі Шляфенбергом прийшли до мене з гратуляціями і сказали, що остають при зробленім контракті".

Наступний виступ Соломії Крушельницької в опері "Аїда" Дж. Верді відбувся в Кракові, в липні

1895 р., і відразу забезпечив їй успіх на сцені цього театру. Часопис “Діло” за 22 червня повідомляв: “Панна Саломея Крушельницька виступає тепер гостинно в опері в Кракові. Дотепер далася чути краков’янам в титуловій партії Леонори в “Трубадури” і в “Аїді”. Зараз по перших виступах рецензенти краківських часописів піднесли прекрасний голос нашої артистки, повний темпераменту спосіб інтерпретації. Всі годяться в тому, що панна Крушельницька – справжній артистичний таланти [...]. Під час представлення “Аїди” всі білети були розкуплені, а публіка нагородила п-ну Крушельницьку невмовкаючими оплесками, і букетами, і кошами квітів. Дирекція театру заключила була контракт з панною Крушельницькою на п’ять гостинних виступів, а тепер старається залучити її ще на кілька виступів”.

Соломія Крушельницька в ролі Аїди.

Класир опери “Аїда” Дж. Верді.

Так роль Аїди стала “щасливою” для Соломії Крушельницької. Розуміючи її ефектність і виражальність, артистка часто обирає цю оперу для своїх важливих дебютних виступів – у Сантьяго, Варшаві, Неаполі.

Гастролі артистки в Чилі відбулися 1897 р. Соломія Крушельницька була першою українською співачкою, яка наважилася вирушити в таку далеку подорож. Про перебування артистки в Південній Америці та виступи на сцені театру “Municipale” в Сантьяго залишила спогади її сестра Олена Крушельницька (в заміжжі Охримович), яка тоді супроводжувала Соломію:

“В Чиле ми виїхали 1 травня 1897 року. Їхали на 5 місяців з італійською трупю з Мілано через Париж до порту Кале; там – на корабель. [...] У Сантьяго привітали нас музикою. Усі посідали на кінні повозки і поїхали до готелю, де заквартирували всю трупю. [...]

Ми були перевтомлені дорогою. Контракт запевнював нам три дні відпочинку. Але вже по двох днях просили дуже, щоби Соломія виступила як перша зі всіх сопранів. То була “Аїда”. Виступ увінчався великим успіхом. По першому акті прийшли директори тамошнього театру,

висказали Соломії слова найвищого признання та вдовolenня”.

Високою була й оцінка місцевої музичної критики: “Молода співачка панна Крушельницька вже з перших хвилин свого виступу в ролі Аїди привернула увагу слухачів своїми на диво чарівними даними: симпатичною статуєю, прекрасним голосом, артистизмом і ніжністю, що дедалі більше проявлялися в ході вистави. Дикція природна і разом з тим майстерна, співає вона наче зовсім без напруження. Тембр голосу такий чистий і милий, що чарує кожного. Особливо переконливою артистка була в романсі (перша дія), у дуеті з Амнеріс у другій дії, у великій арії та в дуеті в третій дії і, нарешті, в прекрасних сценах прощання. У другій дії слухачі подарували співачці кошик розкішних квітів і під бурхливі оплески багато разів викликали її з іншими артистами на сцену. Панна Крушельницька буде однією з улюблениць сезону” (“El Ferrokarril”, 30 травня 1897 р.):

Під час виступів на оперній сцені із співаками часом трапляються непередбачені ситуації. Олена розповіла про один такий випадок із Соломією Крушельницькою в Сантьяго в опері “Аїда”: “Було таке. В першому акті приключилось, що Соломії під час молитви і поклону впала корона з голови. Це не вплинуло зле на успіх. Коментували, що то добрий знак, що поклонилася їхній землі”.

Восени 1898 р. Соломія Крушельницька підписала контракт на виступи у Великому театрі у Варшаві. Розпочався новий важливий етап у творчій біографії співачки, який тривав чотири роки. Перший виступ Крушельницької відбувся 4 жовтня в “Аїді” і відразу став сенсацією, привернувши до української співачки загальну увагу. Відгуки на цей виступ з’явилися в усіх варшавських часописах:

“Окрім акторського таланту та чудових зовнішніх даних, панна Крушельницька має дзвінкий, розлогий, проникливий, і, може, не вельми м’який голос. [...] Дебют увінчався цілковитим успіхом” (М.Бернацький, “Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne”, № 41);

“Постава струнка, рухи рішучі і сповнені чарівности, обличчя виразне, гарні та живі очі, зуби білі, як перли, волосся чорне, як ебен. Голос великий, свіжий, дзвінкий, можливо, трохи загострий і запальний, однак металічний, чудово поставлений і лине невимушено. [...] Голос співачки такий сильний і теплий, що фізично проймає наскрізь. [...] Крушельницька обдарована всіма прикметами справжньої артистки...” (А. Сигетинський, “Kurjer Warszawski”, 5 жовтня 1898р.);

“С. Крушельницька виступила вперше у складній ролі Аїди і одразу ж здобула визнання численних слухачів. Молода артистка володіє сильним і розлогим сопрано, вдосконаленим доброю школою. Цей голос

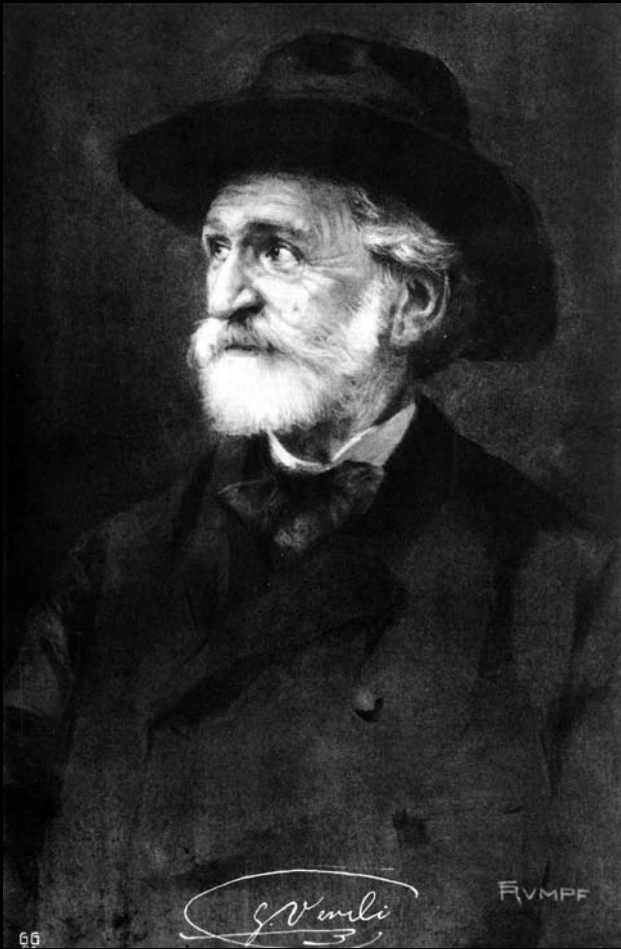
Соломія Крушельницька в ролі Аїди.

чудово надається до драматичних сцен, якими багата завжди чудова і нестаріюча опера Верді” (З. Носковський, “Wiek”, 6 жовтня 1898р.).

Звичайно, найбільший успіх у Варшаві Соломія Крушельницька здобула в операх польських композиторів – “Галька” й “Графиня” С. Монюшка, “Гоплана” В.Желенського, “Лівія Квінтілла” З. Носковського та ін., проте “Аїда” завжди залишалася поміж найпопулярніших сценічних образів співачки.

Музичний критик часопису “Kurjer Warszawski” Олександр Полінський так оцінив її виступ в “Аїді”: “П. Крушельницька була взірцевою Аїдою. Називаючи її взірцевою, гадаємо, що не зловживаємо експресією у висловлюванні, адже щиро переконані: якщо в плеяді першорядних співачок можна знайти Аїду з кращим сопрано і досконалішим видобуванням звука, то набагато важче знайти таку, що в ролі закоханої ефіопки могла б так майстерно поєднати вишуканий спів із глибоким відчуттям характеру героїні, яке лине з душі співачки. Її вибуховий тем-

Театр "San Carlo" в Неаполі

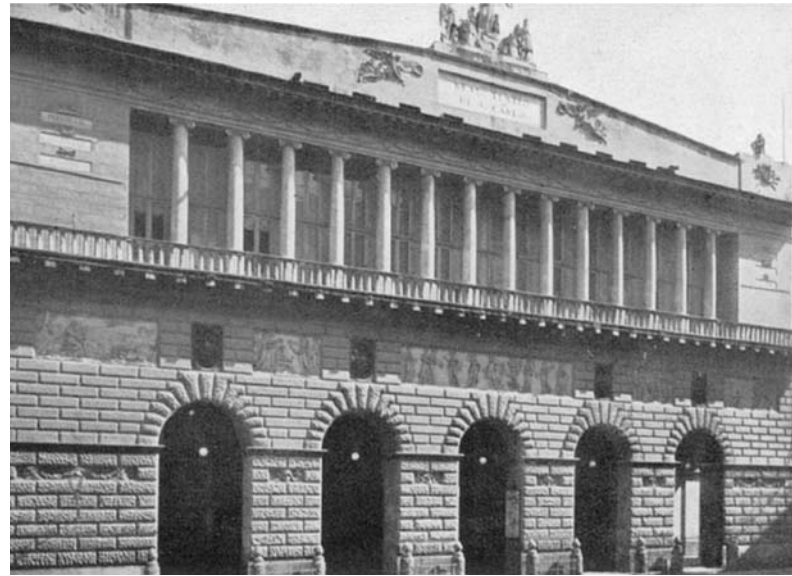

Джузеппе Верді

перамент, виявлений в чітко вимальованих позах, жестах і нервових рухах, поряд із яскравістю звучання – справжній діамант чистої води в оправі "a jour" (11 березня 1900 р.).

Виступаючи у Варшаві, під час зимових оперних сезонів, Крушельницька здійснює гастрольні подорожі до Санкт-Петербурга. В той час на сцені Маріїнського театру виступали такі відомі італійські співаки, як Е. Карузо, М. Баттістіні, В. Арімонді, які й стали партнерами артистки в цих виступах.

І, звичайно, особливу увагу співачка привернула своєю артистичною майстерністю в опері "Аїда" Дж. Верді. Критики окремо наголошували на її оригінальному трактуванні образу. Так, петербурзька газета "Новое время" за 20 грудня 1899 р. помістила таку рецензію на виступ С. Крушельницької в цій опері на сцені Маріїнського театру: "В її виконанні партії вердівської героїні помітні відхилення від манери, з якою співає більшість артисток – відхилення ті переважно слушні і свідчать не тільки про розум співачки,

але й про її смак. Крім того, Крушельницька турбується про сценічну сторону – вона грає кожну фразу. Не прийміть це за обмовку. Крушельницька справді не залишає в Аїді жодної вокальної фрази без відповідного перекладу її на мову жестів і пластики".

В "Аїді" вона знову виступає 27 грудня – у Великому залі Петербурзької консерваторії. "Северный курьер" зазначав: "Крушельницька створила оригінальний образ Аїди. Можливо, для нас цей образ незвичний, але він цілком правильний. Щоб безпомилково визначити характер обдарування Крушельницької, треба бачити і чути її ще в інших ролях: якщо співачка так само щиро входить у кожну роль, так само зживається з ними, як з роллю Аїди, то доведеться визнати в ній дуже великий талант".

Після завершення виступів у Варшаві Соломія Крушельницька підписує контракт з театром "San Carlo" і вирушає до Неаполя.

Перший виступ артистки мав відбутись в опері "Аїда", яка в "San Carlo" не ставилась вже майже шість років. Репетиції проходили успішно, про що довідуємося з листа Крушельницької до невідомої особи від 13 січня 1903 р.: "Я задоволена тим, що перебуваю тут і дебютую в "Аїді". На першій репетиції з оркестром мене нагороджували оплесками, і всі передрікають мені великий успіх. Синьйор де Санна – надзвичайно люб'язна людина, а мої партнери просто симпатичні. Я дебютую лише наступної суботи через затримку репетицій, та, мабуть, це добре для мене, бо зможу трохи розв'язатися і відпочити".

Дебют Соломії Крушельницької на сцені театру "San Carlo" відбувся 17 січня 1903 р. і здобув незвичайний успіх. Вимоглива неаполітанська публіка гаряче аплодувала українській співачці, а музична критика не шкодувала суперлятивів, оцінюючи її гру та сценічну майстерність. Ось лише декілька фраг-

ментів з рецензій тогочасної італійської преси на цю виставу:

“Нескінченні оплески на честь Крушельницької. Вчора увечері Соломія Крушельницька вперше постала перед неаполітанською публікою, тією самою публікою, яка була, є і завжди буде грозою всіх артистів минулого, сучасного і майбутнього. І тому особливо приємно визнати, що радіснішого, святковішого і люб’язнішого прийому не можна було й чекати.

Публіка Неаполя визнала голос, вигляд і поведження синьйорини Крушельницької; вона відзначила її неабиякий драматичний хист і високе артистичне чуття; вона вітала її, викликала на “біс” (“Don Marzio”, 19 січня 1903 р.).

“Вона уособлює образ вродливої жінки з ласкавим і привітним поглядом великих очей, стрункою постаттю, величавою та шляхетною ходою, принадними й гнучкими рухами, завдяки чому публіка зробила її своєю обраницею і незмінно захоплюється нею” (“Rigoletto”, № 2, 05 лютого 1903 р.).

“Соломія Крушельницька, яка завітала до нас у розквіті слави, перевершила сподівання неаполітанської публіки [...]. Вона з великою ніжністю модулює голос, ефектно притишує звуки, що просто приводить слухачів у солодкий трепет, потім видобуває все більш високі і потужні ноти, і вони, набравши всевладної сили, панують над зворушеним залом” (“Il Teatro”, лютий 1903 р.).

Відгоді українська співачка стала улюбленицею неаполітанської публіки, а “San Carlo” – “її театром”...

Проте найбільший тріумф в “Аїді” чекав Крушельницьку 15 квітня 1905 р. на сцені театру “Costanzi” в Римі. Це був її прощальний виступ на завершення гастролей. Оперу “Аїда” Дж. Верді вона особисто обрала для свого бенефісу. Детальний звіт про цю подію знаходимо у статті М. Інкальятті “Прощальний вечір Соломії Крушельницької в театрі “Costanzi””, опублікованій в журналі “Roma”:

“В літописі театру “Costanzi” цей вечір залишиться незабутньою і знаменною подією. Пишний і величний, він, здавалося, набув форми якоїсь королівської маніфестації, щоб віддати всі почести володарці співу.

Театр “Costanzi” в Римі.

Афіша опери “Аїда” Дж. Верді за участю Соломії Крушельницької. Санкт-Петербург, 1899 р.

ВЪ МАРИНСКОМЪ ТЕАТРЪ
Въ Субботу 18-го Декабра.
Артистами Итальянской оперы, подь управл.
Г. АНТОНІО УГЕТТИ,
ПРЕДСТАВЛЕНО БУДЕТЬ:
А И Д Д А
Опера въ 4-хъ дѣйствіяхъ музыки Верди
Дѣйствующія лица:
Аида . . . . . Г-жа Соломія Крушельницька
Амнерсъ . . . . . Г-жа Алевс Кучина
Радамсъ . . . . . Г-нь Зирко Карусо
Аш-на-л-ра . . . . . Г-нь Шаттіа Баттистини
Раві-л-л-л . . . . . Г-нь Ваттеріе Арменди
Король . . . . . Г-нь Алессандро Сальватори
Г-нъ Сала . . . . . Г-нь Сала
Капельмейстеръ Г. Ваттеріе Подестти.
Начало въ 8 часовъ вечера.
Билеты можно получать въ кассѣ Маринскаго
театра, съ 10-ти часовъ утра

Та ось на сцені ставна, елегантна і вишукана постать Соломії Крушельницької схиляється у першому поклоні, дякуючи публіці, що урочисто вітає її палкими, нестримними, нескінченними оплесками. А після цього скільки інших привітань! [...] Кожна її фраза, кожна інтонація, що лунали у залі, викликали найпрекрасніші естетичні почуття. На цьому прощальному вечорі Соломії Крушельницької, здавалося, синтезувалися всі інтерпретації, створені прославленою артисткою, яка в безсмертному Римі заслужила найурочистіші почесті та визнання, яку в цьому місті обожнювали. [...] З цим чаром, з цією поезією римська публіка, здавалось, не хотіла вже ніколи розлучатися”.

Наступними віхами визнання Соломії Крушельницької в ролі Аїди стали Лісабон і Буенос-Айрес.

Соломії Крушельницькій вдалося створити величний, неповторний образ Аїди. Враження сучасників від її виступів залишалися незабутніми. Так, італійський музикознавець Гвідо Маротті у мемуарах, написаних 1953 р., зазначав: “Ці давні спогади, що я проніс крізь роки, завжди зберігаючи в душі, сягають початку нашого століття, коли я вперше почув її голос

і побачив її на сцені римського театру “Costanzi” в образі незрівнянної героїні “Аїди”. Вона скидалася в моїй уяві на царицю Нефертіті, найяснішу дружину Рамзеса II, або на одну з жіночих фігур, що зійшла з древнього барельєфу після тритисячорічного кам’яного сну, щоб продовжити життя серед людей, вражаючи їх мелодійністю звуків, вогнистими рухами крутих плечей і гнучкого стану, стилізованими й ефектними жестами рук”.

В чому ж полягав секрет такого надзвичайного впливу мистецтва співачки на слухачів?

Традиції інтерпретації образу Аїди склалися у 1870-х рр. і перебували в загальному руслі оперного виконавства XIX ст. Виробився і загальний стереотип головної героїні опери. Найбільша увага співачок була насамперед спрямована на вокальну партію. В небагатьох випадках їхня драматична гра була переконливою.

На початку ж XX ст. опера перестала бути “концертом в костюмах”, а перетворилася на драматичне дійство. У Соломії Крушельницької був вроджений артистичний талант, який вона постійно розвивала. Крім того, вона дуже тонко відчувала новітні стилі й напрямки в оперному мистецтві.

Крушельницька поєднувала у собі геніальну співачку з винятково сильним, яскравим голосом і видатну драматичну актрису. Її часто порівнювали

Федір Шаляпін в ролі Олоферна в опері В. Серова “Юдиф”.

з Елеонорою Дузе. За спогадами сестри Олени Крушельницької-Охримович, “щоб розучити партію, їй досить було тільки переглянути ноти, які вона читала з листа, як читають друкований текст. Напам’ять партію вивчала за два-три дні. Та це було тільки початком роботи над роллю. Головне – осмислити образ, вспівати його [...] вона мала свій підхід до трактування того чи іншого музичного твору”.

Це був зовсім новий, вдумливий підхід до завдань оперного виконавства, який застосовували в своїй професійній діяльності також Артуро Тосканіні і Федір Шаляпін. Видатний диригент вимагав від співаків максимальної точності і правдивості в інтерпретації авторського задуму. Саме цими якостями імпонувала йому Соломія Крушельницька, яку Тосканіні надзвичайно цінував.

Що стосується Федора Шаляпіна, то його творчі засади були дуже близькими до засад Соломії Крушельницької. Правдиве відтворення персонажів в обох митців не мало нічого випадкового, усі засоби оперного жанру – сценографія, пластика, театральний грим, костюми, – вони використовували для розкриття сценічних образів, що спиралися також на історичне підґрунтя.

Саме бажанням наблизитись до історичного першоджерела пояснюється вибір рухів і поз Соломії Крушельницької: “Аїда Крушельницької могла б годитись для точного і високомистецького зображення на полотні [...] це було ніщо інше, як спроба найбільшого наближення до правди” (Зі спогадів Джіно Мональді).

Свій театральний гардероб Соломія Крушельницька замовляла у найкращих паризьких ательє. Розкішний стилізований костюм Аїди також був одним з елементів розкриття образу. Заперечуючи загальноприйнятий стереотип Аїди – убогої рабині, артистка підкреслювала, що головна героїня опери – царського роду. “Одягнена у пишне вбрання, спеціально створене для неї найзнаменитішим паризьким кравцем, із сяючою діямою на чолі, що так пасувала до чарівного овалу її обличчя, злегка вкритого коричнево-червоновим гримом, Соломія Крушельницька уособлювала риси справжньої єгиптянки, відкинувши стереотипну постать убогої ефіопської рабині при фараоновому почті” (Із спогадів Г. Маротті).

Ескізи для сценічних костюмів Шаляпіна розробляли видатні російські художники Валентин Серов, Михайло Врубель, Костянтин Коровін, причому співак і художник були співавторами. До прикладу можна згадати роль Олоферна в опері “Юдиф” В. Серова. Працюючи над образом Олоферна, Шаляпін вивчав стародавні асирійські барельєфи. Вони допомогли йому в створенні театального костюму, виборі жестів, поз та ін.

Саме тому музичні критики, аналізуючи виступи Крушельницької і Шаляпіна, часто зіставляли їхнє трактування оперних образів: “Аїда Крушельницької була зовнішньо прекрасна і вокально витончена, вільна від будь-яких примітивних ефектів. Її стилізовані жести і рухи нагадували стародавні єгипетські барельєфи. Це, зрештою, був той самий засіб, до якого вдався Шаляпін, створюючи образ Олоферна в опері Серова “Юдиф”” (зі спогадів Родольфо Челетті).

На новітньому підході Крушельницької до трактування образу Аїди наголошувала і тогочасна музична критика: “Чудова вистава особливо запам’яталася тим, що головну роль в ній грає артистка, яка відкинула стереотипні зразки і розкрила образ Аїди в зовсім іншому світлі, створивши не традиційно театральну, а правдиву постать дочки царя ефіопів. Соломія Крушельницька є великою прихильницею сучасної еволюції драматичного мистецтва; оперна співачка, вона грає як драматична актриса, і той, хто знає, як це важко робити на сцені музичного твору, легко зрозуміє особливу вагу нашого твердження. В манері її виконання немає жодного руху, що не підкреслював би зміст партії, жодного кроку, що не відповідав би характерові дії; ця гра завжди підпорядкована вірно знайденому почуттю міри, вона ефектна у кульмінаційних моментах, раціональна і продумана у німих сценах” (“La Boheme” №2, 20 січня 1903 р.)

Саме у цьому вбранні та характерному головному уборі Соломія Крушельницька позувала французькому художнику Е. Леві, який зробив графічний портрет співачки. Малюнок вмістили паризькі газети 1902 р., коли вона з тріумфом виступала в Парижі.

Що ж до голосу співачки, то всі критики були одностайними – вона була незрівнянною Аїдою. “Голос її – драматичне сопрано – один з найкращих, що їх нам будь-коли доводилося чути, а романс “Блакитне небо й чисте повітря” був проспіваний з таким ніжним фразуванням, такою приємною дикцією, що розчулені вкрай слухачі без кінця вітали співачку і відповіли новою бурею оплесків на повторне виконання романсу” (З рецензії театру “Сан-Карло”).

У 1907–1908 рр. фірма “Fonotipia” здійснила записи голосу Соломії Крушельницької у ролі Аїди на двох грамофонних платівках. Методи звукозапису початку ХХ ст. були занадто недосконалими, щоб передати всю красу голосу славетної співачки. Але, вслухаючись в її виконання, ми усвідомлюємо, що Соломія Крушельницька залишилася безсмертною і неперевершеною Аїдою; час не владний над її талантом та недосяжною майстерністю у мистецтві співу, якому вона присвятила усе своє життя.

Світлина до статті – з фондів музею Соломії Крушельницької у Львові